

Euskal literatur sistema aztergai:

Joseba Sarrionandia eta Aingeru Epaltza

ANA GANDARA SORARRAIN

“Euskal Literatur Sistema aztergai” idatziarekin loturiko artikulua da honakoa. Lehenean landuriko gaiak eta proposamenak baliaturik, Euskal Literatur Sistemaren (ELS) faktoreak banan-ban deskribatu eta, nabariago, Aingeru Epaltza eta Joseba Sarrionandiaren arituarekin erkatuko dira. Hala, lehenik, ELSren faktoreen zehaztapenari ekinen diogu, segidan, erraniko guztiak adibide biren erkatetara hurbilduaz. Horrendako, oroit dezagun, Polisistemen Teoriari (PT) buruz aritu ginelako aitzineko artikuluan: teoria hori bera Euskal Literatur Sistemara aplikatu ote zitekeenaz jardun eta, azkenik, ELSren ezaugarrietan barrena abiatu ginen “muga” terminoaren proposamenarekin akituaz. Idatzi osoaren itxiera den honetan, aitzineko hausnarturiko guztiak oinarri izanik ELSren barreneko bi idazlearen aritua aztertuko da.

1. EUSKAL LITERATUR SISTEMA: hierarkizazioak abian

A. Epaltza eta J. Sarrionandiaren arituak¹ aztertuz, ELSk berezko dituen hainbat ezaugarri sumaturik, literatur sistema orotan diren faktoreen gauzapean zehatzari erreparatu beharra sortu zen. Horregatik

[1] “Aritu” dela medio ez zaio idazlearen emaitza fisikoa den lanari erreferentziarik egin nahi; bere presentzia, funtzionamendua, parte hartzea eta hauen guztiak moduak eta zergatiak ere bildu nahi ditu termino honek. Hau da, elementu zehatz bat baino, jardun desberdinen erlazioei erreparatu nahi die.

tik, idazle eta ELS harremanari buruz espresuki aritu aitzin, ELSren faktoreen² ezaugarri nagusienei erreparatuko diegu; hala, ondotik heldu diren bi idazleen zehazteak hobeki ulertuko direlarik.

Literatur sistema baten deskribapenerako ezinbertzekoa da arte *kanoniko* eta *ez-kanoniko*a bereiztea. Kanonikotasun hori kultura bakoitzeko lege eta arau sozialek baldintzatzen dute, sailkapenaren ondorio gisa *guneko* nahiz *guneko* ez diren gainontzeko izanak ditugularik. Euskal Literatur Sistemaren kasuan gune kanoniko garbi bat, bederen, badugu: Euskal Autonomi Erkidegoa (EAE). Gune horrekiko erlazioak, ordea, handik kanpoko ekoizle eta arituendako ez dira inolaz ere gisa berekoak; hain zuzen, loturen arteko botere finkapenean sumaturiko mailakatze desberdin hau dela eta, bigarren mailako hierarkizazioa proposatu dugu ELSn: instituzio-merkatu-errepertorio eta ekoizle-kontsumitzaile-produktu bereizten dituen. Literatur sistema barreneko elementu eta faktoreen artean harremanak aitzinez suposa ezinak diren arren, ideia horren gauzatze zehatzetarikoa bat da ELS: literatura sistema orotan direnak gurean nola gauzatzen diren hausnartuaz, euskal gauzapeneko faktoreen artean eragite ahalmenean botere maila desberdinak direla ohartu gara. Alde bateatik, ELSren izanean baldintzatze botere handiagoa duten faktoreak ditugu: instituzioa, merkata eta errepertorioa; bertzetik, ekoizlea, kontsumitzailea eta produktua dira. Azken hauek botere harremanen sarean lehenen menpekoago dira, egungo ELSn.

Aingeru Epaltza eta Joseba Sarrionandiaren lanak aztertzean sortu da azpi hierarkizazio hori azaleratzeko beharra. Idazle hauetariko bakoitzaren arituak lorturiko kanonizazioa da auziaz gain, auzian da kanonizazio hori lortu/ez lortzea zerk baldintzatua izan ote den. Kontuak hala, bi idazleen arituak aski erranguratsuak iruditu zaizkigu beren garapenean; interesgarri bezain desberdinak, egiaz. Biak al dira maila berean ELSn guneko partaide? ELSren faktoreen gauzapen maila guztietan al dira guneko? Zerk desberdintzen ditu idazle hauen arituak lorturiko oihartzun merkatal eta instituzionalak?

[2] Sei faktoreak Jaboksonen hitzezko komunikazioaren eskematik abiaturik Even-Zoharrek literaturara egokitutako *A Scheme of the Literary System* eskema osatzen dutenak dira.

1.1. Euskal Literatur Sistemaren faktoreak³

-Instituzioa⁴

Kultura kontrolatzen duten faktoreen multzoa dela azaltzen du Even-Zoharrek (1999). Hilezkorrak nahiz bazterrean utzi beharrekoak aukeratuaz, sisteman epe jakin baterako partaideen kokapena zein izanen den erabakitzen du instituzioak. ELSren kasuan, bi ezaugarri sumatzen dira nabarmen: alde batetik, instituzioa osa-tzen duten elementuek (kritikoak, irakaskuntza sistema, unibertsitate mailako irakasleak, argitaletxeak, argitaratzaileak, hedabideak, ...) maiz bat egitea; bertzetik, irakaskuntza sistemak unibertsitate nahiz aitzineko mailetan duen eragina⁵: bertan aukeraturiko irakurgetaiek -aukeratze sobera zurrunik direla medio, akaso (Alonso 2005: 42)- produktu kanoniko ez galkorren iraunkortasuna ziurtatzen dute ELSn.

-Merkatua⁶

Merkatuaren jardunak eragin izugarria du salerosketen izanean: hark erabakitako ekintzak direla medio (promozioak, kasu) arazo diratekeenak gairatu izaten dira. ELSn merkaturia eta instituzioa dira erreperitorioaren erabilera mugatu, zehaztu edo kontrolatzen dutenak. ELSn ezaugarri nagusi bida gailentzen dira merkaturian: zama EAEn kokatua izateaz gain, merkatu eta instituzioaren indarrak, maiz, fusionatuak dira; aitzitik, fusioa ez da ELSri hutsa aplikatu dakioken

[3] Faktoreen azalpen zehatzerako ikus Even-Zohar (2007-2011). ELSko faktoreei buruz aritzeko oin-oharretan txertatu diren azalpen orokorrak ere bertakoak dira.

[4] "La "institución" consiste en el agregado de factores implicados en el mantenimiento de la literatura como actividad socio-cultural. Es la institución lo que rige las normas que prevalecen en esta actividad, sancionando unas y rechazando otras. Con el poder de otras instituciones sociales dominantes de las que forma parte, remunera y penaliza a los productores y agentes. En tanto que parte de la cultura oficial, determina también quién y qué productos serán recordados por una comunidad durante un largo período de tiempo." (*ibidem*: 40)

[5] Trantsizio ondotik eskola sistemak euskara nahiz literaturarekin izaniko harremanaz sakontzeko jo Kortazar (2003)ra.

[6] "El "mercado" es el agregado de los factores implicados en la compraventa de productos literarios y en la promoción de tipos de consumo. Esto incluye no sólo instituciones abiertamente dedicadas al intercambio de mercancías, tales como librerías, clubes del libro o bibliotecas, sino también todos los factores que participan en el intercambio semiótico ("simbólico") en que éstas están implicadas, junto con otras actividades relacionadas." (Even-Zohar 2007-2011: 41)

erlazio mota: merkatu-instituzio fusioa aski harreman mota ohikoa dela aipatzen du Montserrat Iglesiasek, kasu (Iglesias 1994).

-Errepertorioa⁷

Sorkuntza eta haren erabilera moldatzen duten arau eta materialak (Iglesias 1994) hautu batek baldintzatuak dira ELSn: gunearen onespenean kanonizatzailearen lorpenean, euskalki(literario)aren auke-eratzak eragina du. Egungo ELSren gunea orain 30 urte atondu zen euskal literatur sistema instituzionaletik aski urruti dela suposa genezake; praktikan, ordea, bertzela gauzatu da aldaketa: batetik, bi garaietako guneen arteko aldaketa nabariena onespenerako legeen instituzionalizatzean sumatzen da; baina, bertzetik, euskararen erabileran ez da hizkerari dagokion legearen hautua hainbertze moldatu. Gaurgero azaldua da sistema oro gauzatzen dituzten faktore eta berauen arteko erlazioak etengabe eboluzio eta aldaketen mende direla, norantza desberdinetan. Horregatik, bere garaian euskararen erabilerarako ahaleginek aldarrikatzen zuten kodea egun desberdina, printzipioz egungo egoerara egokitua, izatea espero genuke –akaso gune bera mantendu izanak mugen zurruna bere horretan mantendu du⁸. Egungo ELSren gunean hobesten den euskara, aitzitik, aniztasuna aski molde mugatuetan lantzerantz bideratua da; denboran gibelago egiten badugu, sistemaren aldakortasunaren adibide gisa, ekialdeko euskalki literarioan aritzea hobesten zireneko garaiak gailendu izandu zirela ikusten dugu.

-Ekoizlea⁹ eta produktua¹⁰

Hitzak berak adierazten duenez, produktuaren “egilea” da, kolektibo zein indibiduala. ELSko ekoizleen ezaugarri garrantzitsu gisa

[7] ““Repertorio” designa el agregado de reglas y materiales que rigen tanto la confección como el uso de cualquier producto. Estas reglas y materiales son así indispensables para cualquier procedimiento de producción y consumo.” (*ibidem*: 42)

[8] Zail da zurruntasuna nola bideratzen den jakitea; oraingoz, guneak sistemari gailendu den zurruntasunaren aldeko aritua lasaitzeko ahalegin “ofizialik” egin ez duela erran genezake.

[9] Idatzi honetarako aski da zehazte honekin: “Se prefiere aquí “productor” a “escritor” porque la noción misma de “escritor” suscita ya imágenes muy específicas, que pueden ser muy inapropiadas (vid. Viala 1985).” (*ibidem*: 36)

[10] “Por “producto” entiendo cualquier conjunto de signos realizado (o realizable), esto es, con la inclusión de un “comportamiento” dado. Todo resultado de una actividad cualquiera, pues, puede ser considerado “producto”, sea cual sea su manifestación ontológica.” (*ibidem*: 46)

ekoizte-kokagunea azpimarratu nahiko litzateke. Hau da, ELS bere osotasunean ulertuko bada, sortze gune desberdinetako ekoizleak badirela onartu behar: erbeste, diaspora, EAE¹¹, Nafarroa nahiz Iparraldetik aritzen direnak baititugu, gutxienez. Bigarren atalean ikusiko denez, zehazte honek ELSren baitako elementu desberdinen erlazioa hobekiago ulertzen lagunduko du; bertzeak bertze, ekoizlearen sortze-kokagune eta kanonizatzearen arteko harremanen ondorioek gauzapan desberdinak izan ahal baitituzte ELSn.

Lan honetan landuko dugunerako, ekoizleek sorturiko produktuak bida talde nagusitan bana genitzake: euskarri fisiko klasikoan paratu eta inguruan garatuak (liburuak eta aldizkariak, nagusiki) eta lehenekin edo independentzia gehiagoz sortu eta euskarri desberdinetan gauzatuak (performance-ak, euskarri musikala dutenak eta emanaldiak, bertzeak bertze).

-Kontsumitzailea¹²

Ekoizleak eskainiriko produktuaren hartzaile(talde)ak badu ELSn ezaugarri propiorik: ELSko kontsumitzaile gehienak nabarmen dira gunean kokatuak eta ekoizleak, gunetik kanpo ekoiztu arren, guneko kontsumitzaileak izanen ditu irakurle aktibo. Hau da, EAEn hutsa da literatur kontsumitzaile masa garrantzitsua. Guneak merkatu eta instituzioak berekin izaki, kontsumitzaileak bere eginen duen produktuari inposatuko dizkion baldintzak hagitz zehatzak izanen dira, lege kultural eta sozialak are eremu murriztagoko izanen direlarik; hala, EAEk erreperitorioaren erabilera zehaztu, mugatu eta kontrolatzen du.

[11] Hausnarketa gehiago egin beharko dira ELSn hiru probintzien zentraltasuna bera ote den argitzeko; azterketa gehiagoren beharrean, Gipuzkoa genuke guneetan gune, argitaletxeen artuak berak ikusarazi gisa.

[12] "La teoría literaria estándar supone teóricamente un "lector" como aquella entidad para la que se produce literatura. No obstante, sería altamente inadecuado pensar los modos en que la literatura funciona del lado del usuario, esto es, para sus "consumidores", sólo en términos de "lectura". Esto es debido no a que a lo largo de la historia gran parte del consumo de textos se haya llevado a cabo mediante la audición, sino a que el "consumo", como la producción, no está necesariamente confinado, ni siquiera ligado, ni a la "lectura" ni a la "audición" de "textos". El "consumidor", como el "productor", puede moverse en variados niveles como participante en las actividades literarias." (*ibidem*: 38)

1.2. Gunearekiko hierarkizazio kamuflatua ELSn: non dira mugak?

Polisistemen Teoriaren arabera literatur sistema orotan komun diren faktoreen azalpenetik abiatuturik, ELSn faktore horiek dituzten ezaugarri nagusietariko zenbait ikusi ditugu banan bana. Hala, aitzineko *Egan* alean Polisistemen Teoriaren azalpena egin eta polisistemek literaturan zuten erabilgarritasunetara hurbildu ginen; orain, gero eta gehiago ari gara hurbiltzen ELSren azterketara. Hausnartze prozesuan aitzina egin ahala, faktoreak bida multzotan bana ditzakegula ohartu gara; are gehiago, azpi-multzokatze hau dela medio, ondotik heldu diren bi idazleen arituen azterketa aisa ulerkorrago eta nabarmen hobekiago azaldu ahal izandu da. Hortaz, bi idazleen aritua ulertarazteko erabilgarri izanik, ELSren azterketa sendo baterako ere neurri berean da baliagarri multzokatze hau.

Proposatzen den banaketak bi taldetan banatzen ditu faktore sistemikoak. Alde batetik, instituzio-merkatu-errepertorioa leudeke eta, bertzetik, gainontzekoak: ekoizle- kontsumitzaile-produktua. Zeren arabera da banaketa hau, ordea? Hierarkizazio kamuflatu baten aitzinean gaudela erran genezake; gunean duten eragite boterearen intentsitatea izandu da parametroa. Errepara diezaiogun polikiago kontuari. ELSn merkatu eta instituzioa guneko dira: ez da gunetik kanpoko merkatu edo instituzio periferikorik sumatzen eta gunea organizatzen duen errepertorioa ere, berek eratu eta onartua, bertan erabakia da. Hala, hiru hauek dira ELSn eragite botere handieneko faktoreak. Ekoizle, kontsumitzaile eta produktua, aldiz, guneko edo ez guneko izan litezke gure sisteman, baina gunean aritu eta onartua izatea nahiz kanonizazioa lehen hiru faktoreekiko botere harremanak baldintzatzen du. Hortaz, ELSk kontsumitzaileen gehiengoa EAEn du, gunean, baina ekoizlea periferia edo gunetik aritu daiteke, sisteman ekoizpenak izanen duen kokagunea lehen faktoreen mende izanen delarik. Mailakatze horrek ELSn botereak bida talde nagusitan banatuak direla adierazi nahiko luke, bertzerik ez; izan ere, ELSren ezaugarri berezkoen buruz ari garen honetan, espresuki sumatu da gune eta periferiak zehazkiago nola jokatzen duten agertu beharra.

Segidan, harreman horren gauzatze bida ekarri dira ideien argigarri; Aingeru Epaltza eta Joseba Sarrionandiak ekoiztea gunetik at abiatu (Nafarroa, erbestea), gunean jokatu (EAE), baina kanonizazioa

desberdin jasan dute (lortu gabea eta lortua, hurrenez hurren). ELSko faktore partekatuekiko harremanek ondorio desberdinak izandu dituzte; bertzeak bertze, ELSn botere nagusia duten instituzio, merkatu nahiz errepertorioak ekoizlearen kokagune eta produktuen arteko harremanerako berezko legeak baitituzte.

2.- A. EPALTZA ETA J. SARRIONANDIA: onespeneren alderdi bi

Hizpide ditugun idazleen lanak interesgarriak diren arren, are aberasgarriagoak dira biak batera ELS osoaren barrenean kokatu eta osotasunean kokatu eta leitzen ditugunean. Horrendako, aitzineko atalean azalduko ELSren faktoreen deskribapenetik abiatuta, ELSk zehazki bereak dituen funtzionamendu eta barne-erlazioei begiratu zaie. Orain, aldiz, ekoizte-kokagune fisikotik (periferikotik, hizpide ditugun idazle bien kasuan) eta kanonizazio artean den harremanaz jarduteko, Epaltza eta Sarrionandiaren kasuak izanen dira hausnargarai. Bien arituko ezaugarri nagusien azterketa dela medio, ELSn puntako botere diren errepertorio-merkatu-instituzioak produktuaren kanonizazioa nola eta noraino gauzatzen duten ikusiko da. Bidenabar, faktore horiek baldintzatzen dituzten harremanetan bilduriko aniztasuna islatu ahal izateko, *mugako* idazleen izanaz ere arituko gara.

Euskal Literatur Sistemako zein posiziotatik ekoizten dute bi idazle hauek? Zergatik dira lekune horretan? Zein dira ezaugarriak?

2.1. Mugako idazketa ELSn: Aingeru Epaltza

A. Epaltzaren kasuarekin emanen diogu hasiera ELSren egitura polisistemikoan partaide diren bida adibideren barnako bideari. Horrendako, oinarrizko hainbat arazo lexiko-kontzeptualekin arituko gara borrokan. Idazle nafarraren arituak ELSn duen tokia hausnartzeko, pentsatzekoa denez, literatur sistemako *gune* ("centro") eta *periferia* ("periferia")z, *kanoniko* / *ez-kanoniko*az aritzea egokituko zaigu.

Even-Zoharrek literatur sistemaren "observables" direlakoak aitzinez ezin suposa daitezkeela ohartarazten du, a priori literatur jarduera gisa kontsidera dezakegun ekimenik ezin ados litekeela (Even-Zohar 2007: 26). Gauza bera gertatzen da literatur sistema bakoitzeko *gune* eta *periferiak* bilatu nahian hasten garenean ere:

aitzinez ezin jakin da zenbat gune eta zenbat periferia aurkituko ditugun, ez bakoitzaren erlazio sistema parekidea den edo sistema berean hierarkia desberdinetako komandoak sortu ote diren periferia eta gunearen artean. Bertzalde, *kanoniko*¹³ eta ez *kanoniko*¹⁴ diren produktu eta ezaugarri multzoak ditugu. Hara zer dioen Even-Zoharrek korrespondentziei dagokienez:

acuerdo sobre la comprensión de nociones teóricas tales como "sistema" o "polisistema" no conduce necesariamente a un acuerdo acerca del abanico de fenómenos para los que se cree que el "sistema" está "en vigor". Junto a los distintos desarrollos de la teoría del (poli)sistema se han desarrollado efectivamente diferentes visiones de ese abanico, pero estas no han sido transformadas en parte integrante de la teoría. (*ibidem*: 26)

Hasiera batean idazle nafarrak ELSn duen kokagunea aski gunekoa dela iduri duen arren, guztiz kanonizazioan sartzerik lortu ez duen idazlea dela ohartzen gara. ELSren kasuan guneko argitaletxeak, eskoletako irakurgai zerrendak eta sarien onespren nahiz baitaiatzak dira, ziurrenik, kanonizazio prozesuan erabakigarrienetari-koak; sariekiko hartu-emanak idazleen estatusa zehazten du, sarri: parte-hartzaile izan edo ez, saria onartu edo ez onartzeak... Gunea-rekiko harremanak zehaztu (Utikan Euskadi Sariak gogoangarria) eta eragin kanonizatzailean eragiten du. Zentzu horretan, A. Epaltzaren testuek kanonizazio prozesuan EAE gunetik balizko onespena lortu zutela iduri du (1997an Euskadi Saria lortu zuen *Tigre ehizan* liburua-ekin, adibidez).

Zenbat testu kanoniko dira, ordea, euskal literatur sistema modernoan hizkera estandar kanonikotik urruntzen direnak? A. Epaltzaren hizkeraren hautuak arrontean baldintzatu du literatur sistemaren

[13] "por <canonizadas> entendemos aquellas normas y obras literarias (esto es, tanto modelos como textos) que en los círculos dominantes de una cultura se aceptan como legítimas y cuyos productos más sobresalientes son preservados por la comunidad para que formen parte de la herencia histórica de ésta." (Even-Zohar 2007-2011: 14)

[14] "<No-canonizadas> quiere decir, por el contrario, aquel las normas y textos que esos círculos rechazan como ilegítimas y cuyos productos, a la larga, la comunidad olvida a menudo (a no ser que su status cambie). La canonicidad no es, por tanto, un rasgo inherente a las actividades textuales a nivel alguno: no es un eufemismo para <buena literatura> frente a <mala literatura>." (*ibidem*: 10)

zentro-zentroan mugitu bai, baina kanonizatu ez izana. A. Epaltzaren lanek oinarritzko ezaugarri dute euskalki literarioaren hautaketa¹⁵. Txiki-keria iduri duen aukeratze honek berebiziko garrantzia du lanek literatur sisteman barrena nola eta zer, zerekin eta zergatik lotuak diren ohartu ahal izateko; izan ere, produktuek polisistemaren barnean duten jokamoldea detektatu eta ELSren zentrotik aldenduriko arituen ulertzea ahalbidetzen dute. Hain zuzen, Polisistemen Teoria halako prozesuen berri eman ahal izateko lanabes egokia suertatu da (hizkuntza estandar kanonizatutik aldentzen diren testuen parte hartzea hausnartzeko, kasu).

Zein da orduan A. Epaltzaren egoera? Kanonikoa eta gunekoa, edo periferiko eta ez-kanonikoa, agian? Bertzelakorik? Bi dimentsio nagusiren planteamendua proposatu dugu bere arituaren irakurketa osoaren¹⁶ argigarri: alde batetik, ekoizleak ekoizten duen dimentsio fisikoari (Nafarroa periferikoa) eta, bertzetik, produktuak non jokatu (EAE gunean) nahiz bertan lorturiko estatusak (ez-kanoniko) elkarrekin osatzen duten dimentsioa. Dimentsio bi horien arteko harremanetik sorturiko beharra izandu da *muga* kontzeptua. A. Epaltzaren lanei behatuaz, mugako idazketa biltzen duen egoeraren izana hiru puntu nagusitan labur genezake: distantzia fisikoak periferiatik abiatu-riko aritua izatea, gunean den irakurle eta botere instituzionalizatzaileekiko distantzia linguistikoa eta kanonizaziorik ez jasan izana. Ikus ditzagun banan bana.

a.- Periferia fisikotik abiatua

Lanak Euskal Literatur Sistemaren “zentroa” (EAE) ez den gune periferiko (Nafarroa) batetik dira ekoiztuak. Beraz, honako talka izan behar da kontuan: EAEko kontsumitzailearen euskara eta euskalki literarioaren aukeraketaren arteko interakzioak sortu bide duena. Euskara batuak -bertze egoera anitzetan literaturak jokatu duen egin-kizun bateratzaile soziokulturalaren gisa- lan handia egin behar izandu

[15] Euskal Literatur Sistema modernotik gjobela eginez gero, literatur historian kanoniko diren obrak, ordea, euskalki desberdinetan izandu dira idatziak; adibide ezagunenetakoa Sarako Eskolaren inguruko Lapurtera Klasikoa da, ziur aski. Euskararen testuinguru historikoa arrontean aldatu dela erakustez gain, lehen atalean erran gisa, kanonak (halabeharrez) aldatzen joan direnaren seinale.

[16] “Irakurketa oso” delakoarekin, ekoizpenek sisteman duten interkonexioen ondoriozko jokamoldea, idazleak ekoizle gisa duenarena, kontsumitzaile, instituzio eta bertek duten eraginari erreparatuko diegu multzo gisa.

du gizartean txertatu eta egiazko batasun gisa onartu eta erabilia izan dadin. Dena den, iduri du batasun hau kolokan jarriko duen proposamen mehatxari moduan agertzen dela aniztasuna, oraindik ere, anitzen pentsamenduan. Euskara batuaren nonahikotasuna lortzea aski zaila izan da eta bere bermatzearen ziurtatzea ezinbertzekotzat da; era berean, literatur sistemaren periferian geratu diren euskalkiendako traumatikoa izandu da, maiz, diskurtso ofizialeko aldaera mugatuaren bahera moldatu beharra.

b.- Merkatu eta kontsumitzaileak EAE gune instituzionalean

Irakurlego nagusia (azterketa zehatzagorik ezean) EAEn da kokatua eta argitaletxeak bertatik edo bertara begira aritzen dira, sariekin batean. Hortaz, Epaltzak nafarreraz idatzi izanak fisikoa ez den distantzia areagotu egiten du: bai gunean den irakurlearen errealitate linguistikotik, bai eta guneko botere instituzionalizatzaile nagusiek duten euskaratik ere urrundu egiten baita aritua, halabeharrez. Argitaletxeei dagokienean, Txalaparta eta Pamielaren kasuak hagitik sakonki aztertu beharko liratekeen susmoa bada; izan ere, fisikoki periferian kokatuak diren azpi sistemak ziratekeen, baina gunetiko jardunaren itxuratzaille gisa jokatuko lukete, akaso. Pamiela, erraterako, gidaritza EAetik heldu zaion argitaletxea da, gero eta klarkiago; lehenago hain agerian izan ez arren, bertako jardunean EAetik helduriko idazle sistemak eskurik bazuela pentsa zitekeen, baina euskal literaturaren historia modernoan -ziur aski- izandu den idazle instituzionalizatuena parte hartze aktiboak susmo huts zena argitu du; egin kontu, Bernardo Atxaga euskal idazle garaikide kanonizatuena den aldetik, botere sinboliko gehien izan eta, potentzialki, botere kanonizatzaile handieneko idazlea dela.

d.- Kanonizaziorik ez

Instituzioari dagokionez, erran gisa, EAEn aritzen dira kanonizorako botere gehien duten faktoreak (instituzio-merkatu-errepertorioa); Epaltzak bertako sisteman parte hartzen du, guztizko kanonizazioa lortu gabe, ordea. ELSk hagitik garrantzizko duen EAeko hezkuntzan, erraterako, Batxilergo irakurgaien artean ez du bertelako autore kanonikoek (Atxagak, Sarrionandiak, Lertxundik, Saizarbitoriak) irabaziriko lekurik lortu, ez eta ondotiko unibertsitate ikasketetan ere. Trantsiziotik ontzen hasi eta egun arte dirauen ELSren gunean idazle kanoniko berak dira; beraz, gune kanonizatzaile bera dugula suposa genezake edo, bederen, irizpide antzekoak dituen.

2.2. Idazketa kanonikoa ELSn: Joseba Sarrionandia

Joseba Sarrionandiaren idazketa erbestearen bizipenak baldintzatu da¹⁷. Ekoizpenaz gain, sisteman duen funtzionamendua bera da baldintzatu: idazlearen arituak duen presentzia, jokamoldea eta eragina egoera horrekiko harreman baldintzatzailen mende da -kasu eman: halako baieztapena dela medio ez zaie bertzelako eraginei muzin egiten; aitzitik, eragin eta harreman sorta guztiak aitortzen dira, baina espresuki lotura-gune honetaz arituko gara lanean. Sarrionandiaren arituak euskal literatur sisteman duen presentzia ulertzeko ezinbertzekoa da, A. Epaltzarekin egin bezala, *gune/periferia* eta *kanoniko/ez-kanoniko* ardatzei buruz hausnartzea. lurretarraren kasuan ere bi alde desberdinetatik aztertu behar da aritua: alde batetik, ekoizleak bere lanak nondik abiatzen dituen (erbeste periferikotik) eta, bertzetik, nora eta nola ailegatu eta proiektatzen diren gunean, bai eta zein neurritan den onartu eta kanonizatua bertan.

Beraz, J. Sarrionandiaren lanek instituzioen oniritzia lortu dutela aski garbi da. Bizi duen egoeraren bereziak idazle mitoaren mediatizazioa ekarri du gurera eta instituzio eta merkatuak ezin hobeki jakin dute egoera beren alde partitzen. Egin kontu hasiera garaietatik lotua zela J. Sarrionandia -Pott Banda dela medio- euskal literatur aritu garaikide eta Bernardo Atxaga nahiz Ruper Ordorikaren aritu errangulatsuei, bertzeak bertze.

Periferikoa den lekune geografikotik, abiatua, erbestean izateak sistemarekiko harremana baldintzatu izanaz gain, lanetan, gunearekiko harremanarekin lotua den eboluzioa ageri da. Hiru dira, hain zuzen, Sarrionandiak ELSko gunean izanik garaturiko ezaugarri nagusiak: genero aldaketa, neurritasun estetikoa eta hizkuntza hautapena.

a.- *Genero aldaketa: nobelanzko bidea*

Genero aldaketari dagokionez, nabaria da hagitz 2000. urtetik aitzina, bereziki, prosaren eta, zehazkiago, nobelaren gailentzea izan du dela ekoizlearen ikusmiran -*Nabarra* aldizkariko ipuin eta saio gutxien gisakoak tarteko. Hain zuzen, EAE guneak azken hamarkade-

[17] Argitalpenak sorturiko denbora mugak direla eta, Sarrionandiaren azken argitalpenak (*Idazlea zeu zara, irakurtzen duzulako* eta *Moroak gara behelaino artean*) azterketa honetatik kanpo geratu dira.

tan bultzaturiko generoari lotu zaio Sarrionandia; ipuingintzak ez du lotu, horrendako saioak gero eta ugariagoak diren arren, erdigunea-
ren errepresentazio kanoniko izaterik¹⁸.

b.- Neurritasun estetikoak¹⁹

Olerkietan formak jasaten duen neurritasuneranzko eboluzioari egin nahi zaio erreferentzia. Sarrionandiaren olerkietan formak duen garrantziak nabarmen egin du gibela; hitzak direla medio itxura desberdina hartzen duten olerkiak gutxitu egin dira, bai eta olerkiaren erranahaiarekin forma dela medio jostatzen direnak ere (“Planistaren heriotza” olerkia, kasu): olerkia orrialdearen erdian kokatuaz hautu estetikoak iradokitzen duten olerkiak, edo ispilua-
ren jokoak dela medio gauzatuak, hitz hasieretako hizki larriaren garrantzia estetikoak eta abar maiz agertzen ziren hasieretako lanetan, baina olerki horiek guztiek, ondoko libururen batean errepikatuak agertzen direnetan, galdu egin dute beren jatorrizko bertsioan zuten itxura²⁰. Idazleak mezuaren interpretazioaren alde egin du gero eta nabariago azken hamarkadako sortze lanetan.

d.- Hizkuntza hautapena: euskalki literarioak giblean

Hizkuntzaren hautapenari dagokionez, hizkuntzaz bainoago, euskalkiaren hautapenaz ari garela zehaztu beharko genuke: J. Sarrionandiaren lanetan aspaldi hasiriko prozesuari jarraiki, egun, arrontean estandar kanonikoaren zantzuak gailentzen dira; delarik bere lanetan. Bi irakurketa egin genitzake hizkera aldaketa honi dagokionez eta, ziur aski, biak izanen dira zilegi polisistemen harreman sareen hipotesiari atxikitzen bagatzaizkio. Deskribatzailea: ekoizlearen emaitza EAE

[18] Gai honi buruzko informazio gehiagorako ikus Gabilondo (2009).

[19] Bai atal honetan, bai eta segidakoan erranak idazte prozesuan den lan batean ageriko dira adibidez hornituak. Aitzinatze gisa, ikus “Planistaren heriotza” olerkiak *Izuen gordeleketan barrena* (1981) eta *Marinel zaharrak* (1987) argitalpenetan jasaniko aldaketa formal zein linguistikoak.

[20] Halako erabakiak maiz izaten dira argitaletxearen esku. Guri hemen interesatzen zaigun irudirako, ordea, ez zaigu gehiegi inporta nork harturiko erabakia izandu zen; deskribapen hutsa egiten dugu. Sarrionandiak berak hala hautatu edo argitaletxe-
koek egina izan, ondorioa bera da: neurritasuneranzko jauzia. Halako kontuetan argitaletxeek “esku-sartze” handia izan ohi badute, erbestean den norbaiten lanetikoa are handiagoa dela suposatu liteke (azken emaitza ez da hain erraz bere eskuetara ailegatzen, ziur aski), edo zenbaitetan idazleak maketazioaren azken ukituetan parte hartze handiagoa izandu duela (ez derrigorrean urteen arabera-
ko homogeneotasu-
nean).

gunearekiko gero eta atxikimendu handiagokoa da, poliki-poliki, bere aritua arau kanonikoen atxikimendura hurbilduaz. Arrazoitua: erbesteak berak pertsonari ezartzen dizkion baldintza linguistikoen (mugen) ondorio dela pentsa genezake: hainbertze urtez klandestinitatean bizi denak zein neurritan izan ote dezake euskalki eta erregistro desberdinak lanetan agerrarazteko adina praktikatzeko aukerarik (alderatu hau A. Epaltzaren *Rock'n Rollekin*, adibidez)? Ez ote egoera praktika linguistiko behartu eta mugatuaren halabeharrezko ondorio?

Ondorioz, Joseba Sarrionandiak distantzia fisikoan den periferiatik ekoizten du, erbestetik; bere ekoizpenak, ordea, gunean jokatzeko gain, fisikoa ez den gunearekiko hurbiltasunak lagundurik, akaso, gunearen oneste kanonizatzailea lortu du. Are gehiago, denborak aitzina egin ahala, ELSko gunearen arauetatik gero eta hurbilago den aritua gertatu da iurretarrarena. Epaltzarekin ikusi dugunez, ordea, EAE guneetik nafarraren arituari esleituriko tokia erdian denak kanpotik heldu zerbait eskainia da: orain artean, berezi eta exotikoa den idazle gisa ageri da EAEn -hizkera kanonizatu estandarren parametroetatik at, nagusiki. Beraz, ekoizte lana periferiatik abiatua da, baina hein handi batean sistemaren gunean parte hartzen du Epaltzak. Euskal Herrian genero desberdinak gehien ekoiztu dituen idazleetarikoa izanik ere, ez da behin ere kanonean zeharo egokitu; beraz, mugako idazle izateko beharrezko diren ezaugarri guztiak biltzen ditu: ekoizte abiapuntu periferikoa izan eta gunean jokatu arren, errepertorioko arauetan arrontean moldatu gabea izaki, guneak gune-gunekotzat onestu ez duena.

Euskalki literarioaren hautatzeak ekoizpena diskurtso ez kanonikotik abiatua izatea inplikatzeko du eta, beraz, ez dela erdiguneak agintzen/bulkatzen dituen kanon literarioetan arrontean egokitzen. Periferian izateak gune kanonikotik²¹ arrontean aldentzen den aritua inplikatu arren, ordea, ez da hori A. Epaltzaren kasua (ez eta Sarrionandia

[21] Oroit dezagun Even-Zoharrek (*op.cit.*: 12) erdiguneak kanonizaziorako duen botereaz erraten zuena: "Por norma general, el centro del polisistema entero es idéntico al repertorio canonizado más prestigioso. Así, es el grupo que rige el polisistema el que en última instancia determina la canonicidad del cierto repertorio. Una vez se ha decidido la canonicidad, ese grupo o bien se adhiere a las propiedades canonizadas por él (lo que, por consiguiente, les da el control del polisistema), o bien si es necesario, modifica el repertorio de propiedades canonizadas con el fin de mantener el control."

nandiarena ere); *muga* terminoaren proposamena dela medio, ELSn guztizko periferia eta gunearen erdibidean den halako azpi-errealitate bateko harremanen berri eman daiteke.

ELSren baitako erreperitorioaren legeek, sortze-kokagune periferiko (Nafarroa-erbestea, kasu) eta gune arteko harremanen artean gauzatze desberdinak dakartzatela jakinik, A. Epaltzaren lana mugatuz horretatik at egiterik ba ote den hausnartu beharko da, noizbait.

Hondarreko hausnarketa

Polisistemen Teoria dela medio, idazleen aritua ulertu ahal izateko erlazio eta konexio etengabe nahiz saihestezinetan diren faktore desberdinak ikusi ahal izandu dira bi artikuluetan; horrenbertzez, Euskal Literatur Sistemaren irakurketa osoago baterako abiapuntu nahi izandu dira artikulukoak. Literatur sistema oren barranean aritu-konsumitzaile-ekoizle-produktu-instituzio-merkatu-er repertorio harremanak konplexuak direla ikusi dugu: batzuk bertzeen osagarri diren heinean, ezin bananduzko elkar-ukitze sare laberintikoa osatzen dute eta, hala, botere talkak direla medio, batetik bertzero norantza bakarreko nahiz bide zuzen guztiak ezinezkoak dira. ELS aitzin-baldintza horien barranean aztertuz gero -sortze prozesuan parte hartzen duten engranaje bakoitza bere aldetik, baita gainontzekoekiko erlazioan ere-, hobeki ulertu ahal da; hala, sistemako faktore langartuetatik haratago, idazlearen idatzia osotasunean ulertu eta ikuspegi nahiz irakurketa borobilagoa eskaini da.

Nolakotasun desberdineko jardunak besarkatuaz, gunetik idazten ez duten idazle biz aritu gara; zehazkiago, ELSko periferia fisiko desberdinetatik abiatutako ekoizte biren egokitzeak aztertu dira. Sarrionandiaren kasuan EAE gune kanonikoaren babespeko idazle baten aitzinean gara; beraz, periferiatik abiatutako idatziak izan arren, sistemaren erdigunean jokatu eta honen onspena lortzen duen idazlea da; ezaugarri desberdinei erreparaturik, Sarrionandiak lana gero eta erdigunekoago arituan kokatu dela ikusi da. Epaltza, aldiz, Nafarroatik abiatu, EAE gunean aritu eta sariren bat irabazi izandu duen arren, muga kokatu da. Hortaz, gunearekiko distantzia mota berak (periferiak) gunearekiko hartu-eman desberdina izan dezakeela ikusi dugu; izan ere, periferiaz haratagoko distantzia ez fisikoa guneak ematen

duen onespeneraren araberakoa da ELSn. Hala, batean lanaren sorlekutik abiatuaz, bertzean, onespentetik, gunearekiko distantzi fisiko eta ez fisikoek ELSren faktoreen arteko harremanei buruz gehiago hausnartzen lagundu dute. Bertzeak bertze, hautu linguistiko eta ELS gunearen artean harremanik badela sumatzen da. Nafarroa eta Iparraldeko *kulturaltasun* atxiki gabeak, egoera inkoherentea sortarazten du ELSn: alde batetik, euskara batua batasunerako tresna datekeen arren, lurraldetasunaren muga gaindi ezina da oraindik eta, beraz, molde maiz sobera molde zurrunei atxikiriko euskara batua Euskal Literatur Sistema kanonikoko (EAEko) hizkera ofizial bihurtu da, inertziat. J. Sarrionandiaren solas aldaketa erbestean izateak, hau da, literatur sistemaren erdigunetik haratago aritzeak baldintzatuko zukeen. Era berean, A. Epaltzak ere hautu linguistikoa egin du. Pentsa liteke sistemaren zentrotik aritzen diren idazleengan maizago sumatzen dela kanonaren errepertorio bihurtu den estandar moldearen erabilera.

Azken ideia gisa, mugako idazketak periferia datekeen horretatik abiatutako ekoizpenak bai, baina, era berean, guneako sistemaren proiektzioa dutenak barneratzen dituela azpimarratu nahiko litzateke. Horregatik dira mugako, hain zuzen: presentzia aitortzen zaie guneari kanpotik helduak zaizkion ekoizpenei, baina langartua izanen da presentziak ELSren faktoreekiko izanen duen harremanen sarea; alde batetik idazlearen ekoizpen-kokapena eta, bertzetik, emaitzen funtzionamendu nahiz onespenera dira baldintzatzaile. Gisa berean diren funtzionamendua ulertzeko bertzelako ezaugarri nagusirik ba ote den jakitea interesgarria litzateke. Bertze batean beharko du izan, ordea.

Lan honetan erranikoekin Euskal Literatur Sistemaren nolakotasunak pixka bat gehiago deskribatu eta, hauek erabiliaz, bi idazleren arituak lantzeko materiala eskuragarri jarri nahi izandu da. Bertzerik ez bada, guretako gisa, zer hausnarturik eskaini badugu ere aski kontent ginateke.

... zertxook, bada, saminez bizi dira, haietaz inor ohartzten ez delako, izenik ere ez dutelako; tipiotarik batzu gaizkinak egiten dira, beste batzuk negar egiten dute soilik; gertaeraren bat susmatu...

Joseba Sarrionandia

Aipaturiko bibliografia

Bibliografia orokorrerako ikus "Euskal Literatur Sistema aztergai" artikuluan ageri dena (*Egan* 2012 1-2).

ALONSO, Idurre. *Euskal Literatur Sistema eta literaturaren didaktika aztergai. Idazle, kritikari eta irakasleen iritzia teoria komunikatiboen argitara*. Labayru Ikastegia & Amorebieta-Etxanoko Udala, 2008.

EVEN-ZOHAR, Itamar. "La función de la literatura en la creación de las naciones de Europa". *Avances en Teoría de la literatura: Estética de la Recepción, Pragmática, Teoría Empírica y Teoría de los Polisistemas*. Dario Villanueva (ed.). Universidad de Santiago de Compostela: Santiago de Compostela, 1994. 357-377. <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/trabajos/E-2-function-literatura.pdf> (2012-12-01)

_____. "Factors and Dependencies in Culture: a Revised Outline for Polysystem Culture research". *Canadian Review of Comparative Literature*, XXIV: 1, 15-34, 1999. http://tau.ac.il/~itamarez/works/papers/papers/EvenZohar_1997Factors%20and%20Dependencies%20in%20Culture.pdf (2012-12-01)

_____. *Polisistemas de cultura. (Un libro electrónico provisional)*, 2007-2011. http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/trabajos/polisistemas_de_cultura2007.pdf (2012-12-01).

GABILONDO, Joseba. "Euskal literatur genero "txiki" eta hibridoen zentraltasunaz: oharrak euskal eleberraren ofizialismo politiko eta ezintasun zinematikoaz". *Egan*, 2009: 1-2.

IGLESIAS, Montserrat. "El sistema literario: Teoría Empírica y Teoría de los Polisistemas". *Avances en Teoría de la literatura: Estética de la Recepción, Pragmática, Teoría Empírica y Teoría de los Polisistemas*. Dario Villanueva (ed.). Universidad de Santiago de Compostela: Santiago de Compostela, 1994. 309-356.

KORTAZAR, Jon. *Literatura vasca desde la transición. Bernardo Atxaga*. Ediciones del Orto: Madrid, 2003.

SARRIONANDIA, Joseba. *Izuen gordelekuetan barrena*. Bilbo Aurrezki Kutxa: Bilbo, 1981.

_____. *Marinel zaharrak*. Elkar: Donostia, 1987.